

Анна Гудима, канд. філол. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0003-2081-0791
e-mail: h.hudyma@knu.ua
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ПОСТКОЛОНІАЛЬНО-ФЕМІНІСТИЧНІЙ ОПТИЦІ О. ЗАБУЖКО

Предметом дослідження став образ Лесі Українки в культурологічній постколоніальній праці О. Забужко "Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій". Авторка книги осмислює спосіб сприйняття Лесі Українки в національній культурі, аналізує чинні та пропонує альтернативні ресурси Українчиної біографії, кардинально переглядаючи роль хвороби в її житті та наголошуючи на необхідності розмежовувати творчість та біографію.

Головним культурним посланням Лесі Українки О. Забужко визнає любовний міф, внесений в українську культуру і її життям, і творчістю, при цьому відстежуючи тему любові-жертви в низці драм: "Одержима", "Руфін і Прісцилла", "Лісова пісня" тощо.

Українчина концепція любові, на переконання дослідниці, не вкладається в ортодоксальну християнську доктрину, а засновується на традиції гностичних "жіночих" ересей.

Гностицизм як традиція духовного дисидентства, за твердженням О. Забужко, живив європейську культуру, а отже і українську. Тож постулюючи Українчин гностицизм, дослідниця стверджує її європейськість, не повторюючи при цьому тезу про всесвітньо-історичну тематику її драматургії.

Духовну генеалогію її українства, її історіософії, а також гностицизм, інтелектуальні та духовні пошуки О. Забужко виводить від М. Драгоманова.

З другого боку, авторка повертає Лесю Українку в контекст втраченої шляхетсько-лицарської України, а отже знову-таки за визначенням – європейської культури. Визнає в особі письменниці – як у житті, так і в творчості – досконале втілення лицарського світу, аналізуючи драми

"Камінний господар" та "Бояриня". Відтворює психологічний портрет цієї української дворянської інтелігенції – косачівського кола.

Ключові слова: *Леся Українка, колоніальна культура, гностицизм, національна героїня, О. Забужко.*

Вступ

Актуальність статті зумовлена важливістю переосмислення знакових постатей української культури, постколоніального прочитання письменницького спадку.

Предметом дослідження став образ Лесі Українки в культурологічній праці О. Забужко "Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій".

Мета розвідки – окреслити автентичну роль Лесі Українки, згідно з рецепцією О. Забужко.

Огляд літератури

Книга викликала неоднозначну реакцію в науковому світі. Так, Н. Зборовська (Зборовська, 2007), аналізуючи суть феміністичної інтерпретації О. Забужко Лесі Українки, зазначає, що «сама творчість Лесі Українки бачиться не складовою соборного історико-літературного національно-визвольного проекту, а феміністичним "дисидентством" у ньому, тобто постає не в контексті модернізованої національної традиції, а в контексті всеєвропейського фемінізму як "грандіозного духовного дисидентства"» (Зборовська, 2007, с. 71).

Б. Шуба в рецензії на книгу, зауважуючи її цінність та значущість, насамперед звертає увагу на метод дослідження, а також порушує питання адекватності прочитання Українчиного спадку О. Забужко, зокрема: "Кого в "Notre Dame d'Ukraine" "більше" – Авторки чи її "героя"? Як їх розмежувати? І чи не маємо ми тут до діла просто з проєкціями самої пані Забужко на Лесю Українку" (Шуба, 2008, с. 325). Питання світоглядно-ідеологічної платформи О. Забужко, виявленої у книзі, торкається О. Шаф (Шаф, 2012), вдаючись назагал до широкого дослідження творчого комунікування Лесі Українки та О. Забужко. Натомість

М. Жарких (Жарких, 2007) гостро критикує книгу О. Забужко, спростовуючи аксіому гностицизму Лесі Українки.

Унікаючи оцінкових суджень, що більшою чи меншою мірою притаманні рецензіям книги, ми, своєю чергою, звертаємо увагу на унікальний образ Лесі Українки, вибудований О. Забужко.

Результати

Осмыслюючи спосіб сприйняття Лесі Українки в національній культурі, О. Забужко ставить собі за мету реконструювати її автентичну роль, автентичні підстави героїзації драматургині.

Дослідниця аналізує чинні та пропонує альтернативні ресурси Українчиної біографії. Серед чинних такою насамперед є її хвороба, що у свідомості українців перетворює її на слабку, непривабливу, нещасну, асексуальну (дівчину – як, показово, про неї вже по смерті висловився Д. Чижевський). "...від часу перших критичних відгуків в українській пресі, отже, вже понад століття, – зауважує О. Забужко, – Леся Українка стало позиціонується в нашій культурі насамперед як Велика Хвора. ... (поетичний талант)... виявився у Лесі хронологічно таки за два роки *перед* (тут і далі виділення в цитатах О. Забужко. – А. Г.) хворобою, а не *після* неї, – "підшивається" до куди пріоритетнішого біографічного ресурсу – Хвороби – у ролі службово-підрядній..." (Забужко, 2021, с. 65). І далі, як акцентують дослідники, хвороба і смерть – спершу М. Драгоманова, потім С. Мержинського – немов становлять віхи її життя; "і нарешті Хвороба, *de facto* головний персонаж цієї вкрай дивної біографії, остаточно повертається до своєї власниці" (Забужко, 2021, с. 65).

Таким чином, підсумовує О. Забужко, "Лесю Українку нас вчать любити й шанувати саме за це – за те, що важко хворіла й мужньо терпіла біль" (Забужко, 2021, с. 66), водночас ці страждання та біль узгоджуючи із суспільним стражданням, як це, показово, робить О. Гончар у ювілейній доповіді до 100-ліття від дня її народження.

Таку візію Лесі Українки О. Забужко бачить наслідком двохсот років "колоніального спадку, зі спричиненими ним доглибними, дотепер ніким не дослідженими структурними змінами в національній психології" (Забужко, 2021, с. 46).

І хоча «"тридцятилітня війна" справді становила один із визначальних зовнішніх чинників життя Лесі Українки» (Забужко, 2021, с. 89), дослідниця наголошує на іншому: на тому, "що вона сама потрапила зробити зі своєю хворобою, як зуміла ще замолоду обернути сугестовану нею, як кажуть постмодерністи, "альтерність" (=інакшість) на джерело моральної сили" (Забужко, 2021, с. 92), – скасовуючи таким чином її становисько пасивної жертви. Понад це – авторка дослідження стверджує, що "духовно Леся Українка являє собою таки одну з "найздоровіших" постатей в українській культурній історії", покликаючись, зокрема й на слова І. Франка про поетку як "одинокого мужчину", що таким чином поставив "її за творчий приклад "м'яким та рознервованим" сучасникам-чоловікам" (Забужко, 2021, с. 84).

У віктимізації ж Лесі Українки дослідниця вбачає форму «реакції колоніальної культури на "внутрішнє дисидентство" своєї дочки – своєрідною українською версією "приборкання непокірної"» – її протистояння як творчістю, так і всією життєвою цілістю "традиційно-патріархальній віктимізації" (Забужко, 2021, с. 93).

З-поміж альтернативних джерел біографії письменниці О. Забужко докладно зупиняється на «"міфологічній пригоді" в чистому вигляді» – «смерті "містичного нареченого" (С. К. Мержинського) на руках у письменниці в Мінську взимку 1901 року», трактуючи подію як її "ініціацію потойбіччям" (Забужко, 2021, с. 98), "невпинне й самотнє двомісячне сходження в смерть за коханим чоловіком" (Забужко, 2021, с. 100), – сюжет, традиційно інтерпретований як любовний трикутник. Тоді, тієї межової ночі, коли була написана "Одержима", відбувається духовне переродження письменниці – народжується Леся Українка як класик, як великий драматург; саме відтоді впродовж 12-літнього проміжку, продовжує О. Забужко, "укладається вся Леся Українка як письменник і мислитель світового значення" (Забужко, 2021, с. 108). Тут, переконана авторка, належить шукати ключ до розуміння її головного культурного послання. Мається на увазі Українчина

концепція любові, що не вкладається в ортодоксальну християнську доктрину, оскільки йдеться про бунт "проти серцевини християнської чуттєвості – проти всепрощення на ґрунті синівського й дочірнього послуху волі Бога-Отця" (Забужко, 2021, с. 99).

Таким чином головним культурним посланням Лесі Українки О. Забужко визнає любовний міф, внесений в українську культуру як її творчістю, так і її життям, трактуючи його як *"автентичну українську версією західноєвропейського секулярного міфа amor fati, в основі якого лежить формально переможена канонічним християнством неперервна дисидентська традиція гностичних ересей пізньої античності та середньовіччя"* (Забужко, 2021, с. 177).

Саму Лесю Українку О. Забужко кваліфікує як "унікальну ЛЮБОВНУ ГЕРОЇНЮ PAR EXCELLENCE" (Забужко, 2021, с. 160–161) в українській культурі, що зреалізовується через любов-самовіддачу з "надлишку життя" (Забужко, 2021, с. 167), пожертвувану скромному титулярному раднику К. Квітці, для котрого була "музою-натхненницею".

Наскрізна для Лесі Українки тему любові-жертви О. Забужко простежує в низці творів, власне, в "Одержимій", у "Блакитній троянді" (що містить «здогад про якусь "іншу любов, ніж та, що веде до вінця"» (Забужко, 2021, с. 178), коли Любов Гошинська «воім самогубством на очах у Ореста... примусово й незворотно програмує його... акурат на таку "безвихідну" любов (Amor)» (Забужко, 2021, с. 182)), у драмах "Айша та Мохаммед" (у якій йдеться про любов, сильнішу за смерть, метафізичну (Забужко, 2021, с. 170)), "Руфін і Прісцілла" (у якій зображена «ЛЮБОВ "ідеального подружжя"» (Забужко, 2021, с. 220), пошлюбленого духовно, а не Христовим таїнством; "більша за життя любов", "трансцендентна і містерійна" (Забужко, 2021, с. 223)) тощо.

Тож «істинну природу її "культурного дисидентства"» (Забужко, 2021, с. 231) авторка розуміє як релігійну, антитетичну до християнства, засновану на традиції гностичних "жіночих" ересей.

Інша річ, наскільки усвідомленою самою Лесею Українкою була ця практикована її героями, за висновками О. Забужко,

гностична ересь. Про обізнаність із гностичними ересями письменниці матеріалів бракує, з огляду на те, що бібліотека Косачів була втрачена. А проте спершу сформульовані у формі припущення, здогадки міркування дослідниці, хоч "прямих звірянь на тему своїх віровизнавчих преференцій вона (Леся Українка. – А. Г.) здебільшого уникала... – всі ті звіряння аж надто глибоко заховані, вживлені в тканину текстів" (Забужко, 2021, с. 302), – змінюються певністю у сповідуванні нею гностичної традиції.

Зокрема, під цим кутом зору авторка аналізує й "Лісову пісню", один із вершинних творів Лесі Українки, що немов містить ключ до всієї письменниці; і цей ключ виявляється гностичного вияву. "Саме крізь призму історії Мавки й Лукаша, – зазначає О. Забужко, – висвітлюється й проступає на яв переважно замаскований у більшості Українчиних текстів дійсний – сакральний – смисл її творчого Еросу – трансцендуючої, горобіжної, спрямованої поза межі цього світу... духовної, "софійної" любови, котра в'яже до купи, "в цілість", всі "еони" буття... котра дарує таємне знаття... котра "скарби творить, а не відкриває"... котра одна зоріє в безпробудній темряві земного сну-існування... "вогнем божистої (Забужко, 2021, с. 252) присутності" (Ямвліх), світлосяйним об'явленням Абсолюту" (Забужко, 2021, с. 253).

Дослідниця аналізує "етнічний" псевдонім письменниці, наявний у ньому вже невидимий смисл. Найперше спростовуючи мислену за ним "універсально репрезентантну Українську жінку з великої літери" (Забужко, 2021, с. 58). "...власне Леся Українка, поза своїм "етнічним" псевдонімом, – вказує О. Забужко, – на роль такої "типової", "архетипальної" українки, яка має найповніше втілювати в собі жіночий первень етносу і з якою, відповідно, кожна українська жінка могла б самоототожнитись... надається якраз якнайменше..." (Забужко, 2021, с. 59).

Духовну генеалогію її українства, її історіософію, а також гностицизм, інтелектуальні та духовні пошуки, О. Забужко виводить від М. Драгоманова. Акцентуючи на впливові М. Драгоманова, авторка дослідження також прагне повернути

імені Українка «його загублену "четверту координату" – діахронічну, "вглиб" історії, – та поглянути очима *самої* Лесі Українки на її "предківський спадок"» (Забужко, 2021, с. 371).

Рефлексуючи над драмою "Бояриня", що традиційно "слугувала немовби сертифікатом авторчиного "українства"" (Забужко, 2021, с. 372), О. Забужко наголошує на важливості для Лесі Українки дати голос предкам, козацькій старшині, що пішла на співпрацю з імперією, а отже таврованою зрадниками, на суді історії (Забужко, 2021, с. 372). Важливість цієї драми, на переконання дослідниці, – у тому, що вона "єдина з цілого доробку письменниці здатна забезпечити сучасному інтелігентові "плебейської нації", вихованому вже поспіль на "козаках-мужиках", прями́й ключ до нашої затраченої європейської культурної ідентичности" (Забужко, 2021, с. 396). Боярина Степана, звично трактованого зрадником, дослідниця називає лицарем духовного типу як вихованця Київської Академії, де була розроблена «ідейна програма КУЛЬТУРНОЇ... ЕКСПАНСІЇ на Москву ЯК ДУХОВНОЇ МІСІЇ КИЄВА – "Богохранимого града", "другого Єрусалима"» (Забужко, 2021, с. 377), – свідомим "духовно-навчительної" ролі своєї батьківщини щодо Московщини. В українській свідомості, попри провал цієї місії, продовжує О. Забужко, ця ідея таки глибоко вкорінилася, зокрема й у середовищі, у якому виросла письменниця. Таким чином, Леся Українка, згідно з концепцією О. Забужко, реабілітує таких Степанів, «інших наших "боярів Малоросейського подвор'я"» (Забужко, 2021, с. 405) «принаймні від морального тавра "зрайців"» (Забужко, 2021, с. 405). В умовах несвободи, на Московщині, духовне лицарство неможливе, там можливе лише рабське підданство, – цим і пояснюється провал такої місії.

Авторка дослідження вказує на безпосередній відгомін цього міфу в Українчиних «легковчитних аналогіях "УКРАЇНА/ІЗРАЇЛЬ" ("Вавилонський полон", "На руїнах", "В дому роботи, в країні неволі", "І ти колись боролась, мов Ізраїль..."), "УКРАЇНА/ТРОЯ" ("Кассандра"), і, особливо наочно, в опозиційній парі "УКРАЇНА/ГРЕЦІЯ – МОСКОВІЯ/РИМ" ("Оргія"» (Забужко, 2021, с. 378–379), адже Греції, чий приклад був провідним для київських мислителів, вдалося культурно підкорити Рим.

Лицарський міф Лесі Українки авторка тлумачить як доказ "лицарського характеру світогляду й світопереживання" (Забужко, 2021, с. 413) української інтелігенції її кола, належної до певного культурного типу. Й у ціннісних вимірах цієї лицарської культури "безсумнівною "вершиною" Лесі Українки" (Забужко, 2021, с. 422) О. Забужко називає драму "Камінний господар" – твір-антитезу "Камінному гостю" О. Пушкіна: "З російською літературою, в якій лицарський міф був справді ГОСТЕМ, вона полемізувала зсередини цього міфа: з традиції, в якій він був ГОСПОДАРЕМ" (Забужко, 2021, с. 434).

Лицарський світ, промовляє О. Забужко, "у її особі – і в житті, і в творчості, одночасно-нероздільно, – отримав собі досконале (parfait!) вершинне втілення" (Забужко, 2021, с. 442), моделлю якого служила для неї "інтелігенція косачівського кола" (Забужко, 2021, с. 442). Отже дослідниця, відтворюючи психологічний портрет цієї української дворянської інтелігенції – «інтелігенції "Лесиноного типу"» (Забужко, 2021, с. 447), пріоритетизує в лицарській антропології "ТЕ, ЧОМУ ВОНА (людина. – А. Г.) СЛУЖИТЬ" (Забужко, 2021, с. 463), що визначається її приналежністю до родової традиції. Так, громадівську працю, справжні обсяги якої годі уявити, авторка тлумачить як "лицарську повинність", «гін "священного обов'язку"» (Забужко, 2021, с. 548), спрямовані на духовне визволення народу; як «"предківський спадок" *лицарської служби*» (Забужко, 2021, с. 472). Аристократизм, наголошує О. Забужко, визначається не правами, а обов'язками, вищим служінням, що й мислилося щастям ("містерійним, незалежним від зовнішніх обставин почуттям" (Забужко, 2021, с. 445)); "зневагою до всякого накинутого... зовнішнього примусу – незнайомістю з будь-якими формами ідеологічної самоцензури" (Забужко, 2021, с. 146) тощо.

Висновки

Натомість хворої, слабкої, нещасної, непривабливої – як складників усталеного образу письменниці – О. Забужко представляє її європейкою, лицаресою Святого Духа, ересіархинею, що в такий спосіб персоніфікувала культурну тяглість.

Дослідниця визнає Лесю Українку творцем гностичного міфу, у ньому вбачаючи природу її культурного дисидентства, наголошуючи при цьому на історичному значенні цього дисидентства. «Жоден письменник-чоловік такої "Сізіфової процедури" б не подужав, – переконана О. Забужко, – його б неминуче захлиснуло огромом "зовнішньої", соціальної конкретики. Леся Українка ж, із її гностико-феміністичною "переакцентуацією", перенесенням центру ваги культурного космосу на от власне що "вічно-жіноче", мала вельми помічну "гендерну форму"…» (Забужко, 2021, с. 429).

Гностицизм як традиція духовного дисидентства, за твердженням О. Забужко, живив європейську культуру, а отже і українську. Тож постулюючи Українчин гностицизм, дослідниця стверджує її європейськість.

Авторка повертає Лесю Українку "в приналежний їй контекст шляхетсько-лицарської" (Забужко, 2021, с. 20) європейської культури, в контекст шляхетської України, що була, за визначенням дослідниці, втрачена безповоротно. Визнає в особі письменниці – як у житті, так і в творчості – досконале втілення лицарського світу; відтворює психологічний портрет української дворянської інтелігенції – косачівського кола.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Жарких, М. (2007). Помилкові погляди Оксани Забужко на Лесю Українку. У *Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості*. <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html>

Забужко, О. (2021). *Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій*. Вид. 4-те. Видавничий дім "Комора".

Зборовська, Н. (2007). "Наша пані" Леся Українка у тлумаченні Оксани Забужко (інтелектуальні парадокси культурного фемінізму). *Слово і Час*, 9, 69–73. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11435/11-Zborovska.pdf>

Шаф, О. В. (2012). Леся Українка – Оксана Забужко: до проблеми творчої комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*, 20(2), 243–249. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2012_20\(2\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2012_20(2)_34)

Шуба, Б. (2008). Істина Лесі Українки та метод Оксани Забужко. *Україна модерна*, 13(2), 22–328. Критика. https://uamoderna.com/images/archiv/13/14g_UM_13_Rezenzii_Shuba.pdf

REFERENCES

Zharkyykh, M (2007). Misguided views of Oksana Zabuzhko on Lesya Ukrainka. In *Lesya Ukrainka. Encyclopedia of life and creativity* [in Ukrainian]. <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html>

Zabuzhko, O (2021). *Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the konflikt of mythologies*. Edition 4. Publishing house "KOMORA" [in Ukrainian].

Zborovska, N. (2007). "Our Lady" Lesya Ukrainka in the interpretation of Oksana Zabuzhko (intellectual paradoxes of cultural feminism). *Slovo i Chas*, 9, 69–73 [in Ukrainian]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11435/11-Zborovska.pdf>

Shaf, O. V. (2012). Lesya Ukrainka – Oksana Zabuzhko: to the problem of creative communication. *Bulletin of Lviv University. Series: Foreign languages*, 20(2), c. 243–249 [in Ukrainian]. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2012_20\(2\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2012_20(2)_34)

Shuba, B. (2008). Lesya Ukrainka's truth and Oksana Zabuzhko's method. *The modern Ukraine*, 13(2), 322–328. Krytyka [in Ukrainian]. https://uamoderna.com/images/archiv/13/14g_UM_13_Rezenzii_Shuba.pdf

Стаття надійшла до редколегії збірника: 10.05.24

Anna Hudyma, PhD (Philol.), Assist.

ORCID ID: 0000-0003-2081-0791

e-mail: h.hudyma@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LESYA UKRAINKA IN POSTCOLONIAL-FEMINIST OPTICS O. ZABUZHKO

The subject of the research is the image of Lesya Ukrainka in the cultural postcolonial work of O. Zabuzhko "Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in the conflict of mythologies". The author of the book interprets the way Lesya Ukrainka is perceived in the national culture, analyzes current and offers alternative resources of Ukrainka's biography, radically reviewing the role of illness in her life and emphasizing the need to distinguish between creativity and biography.

O. Zabuzhko considers the main cultural message of Lesya Ukrainka the love myth introduced into Ukrainian culture both by her life and her work, while tracing the theme of sacrificial love in a number of dramas: "Possessed", "Rufin and Priscilla", "Forest Song", etc.

According to the researcher, the Ukrainka's concept of love is not included in the orthodox Christian doctrine, but is based on the tradition of Gnostic "female" heresies.

Gnosticism as a tradition of spiritual dissidence, according to O. Zabuzhko, nourished European culture, and consequently Ukrainian culture. Therefore, postulating Ukrainka's Gnosticism, the researcher affirms its Europeanness, without repeating the thesis about the world-historical theme of her drama.

O. Zabuzhko derives the spiritual genealogy of its Ukrainianness, its historiosophy, as well as Gnosticism, intellectual and spiritual searches, from M. Drahomanov.

On the other hand, O. Zabuzhko returns Lesya Ukrainka to the context of the lost nobility and chivalry of Ukraine, and therefore again by definition returns her to European culture. O. Zabuzhko recognizes the writer as the perfect embodiment of the knightly world, both in life and in her work, analyzing the dramas "Kamineny hospodar" and "Boyarynia"; recreates the psychological portrait of this Ukrainian noble intelligentsia – the Kosachiv circle.

Keywords: *Lesya Ukrainka, colonial culture, Gnosticism, national heroine, O. Zabuzhko.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.